

novini/u-zmiyevi-na-harkivshhyni-za-spryyannya-nszhu-vyjshev-pershyj-vid-pochatku-vijny-nomer-miscevoyi-gazety (дата звернення: 01.12.2024).

3. НСЖУ. У Херсоні розповсюджують свіжий номер газети «Новий день». URL: <https://nsju.org/novini/u-hersoni-rozprovsvudzhuyut-svizhyj-nomer-gazety-povuj-den> (дата звернення: 01.12.2024).

4. Кореспондент. (Не)безпечний Telegram: чи треба закривати месенджер. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4707847-nebezpechnyi-Telegram-chy-treba-zakryvaty-messendzher> (дата звернення: 01.12.2024).

5. Horbyk R., Orlova D. Transmedia storytelling and memetic warfare: Ukraine's wartime public diplomacy. *Place Brand Public Dipl.* 2023. № 19. P. 228–231.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-516-7-3>

HUMAN RIGHTS JOURNALISM IN UKRAINE AS JOURNALISM OF SOCIAL CHANGE: HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE

ПРАВОЗАХИСНА ЖУРНАЛІСТИКА В УКРАЇНІ ЯК ЖУРНАЛІСТИКА СУСПІЛЬНИХ ЗМІН: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Shenderovskiy K. S.

*Candidate of Sciences in Social Communications,
Associate Professor
Educational and Scientific Institute of
Journalism of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

Шендеровський К. С.

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент
Навчально-науковий інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Питання становлення правозахисної журналістики в Україні є малодослідженим, тим більше за умов міждисциплінарного наукового напрямку поєднання соціальних, поведінкових та гуманітарних в цілому та юридичних зокрема наук у сфері утвердження цінності життя людини та захисту її прав [8, с. 89–90]. Актуальність теми випливає з еволюції сучасного медіапростору в Україні та ґрунтується на протиставленні парадигми закритого суспільства, що спирається на обмеження громадянських прав, маніпулятивні технології, та парадигми відкритого демократичного суспільства.

Вперше про правозахисну журналістику в Україні публічно заговорили в кінці 2011 – початку 2012 року (Ірина Виртосу та Марія Томак). Серія публічних виступів, семінарів, тренінгів, спрямованих на середовище журналістів, дозволили протягом 2012–2013 року запропонувати науково-практичному журналістському дискурсу два принципових та проблемних питання: розвиток української журналістики на цінностях прав людини та становлення правозахисної журналістики як адвокаційної. Саме у 2013 році Правозахисний центр «Поступ» видає посібник для журналістів «Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід» [1]. Ця публікація продовжує серію «посібників для журналістів з активною громадянською позицією», започатковану у 2011 році і присвячену активним діям журналістів з утвердження цінностей та захисту прав людини. Таким чином, протягом 2012–2013 років відбувається трансформація процесу від «популяризації цінностей прав людини для журналістів з активною громадянською позицією» до рівня «становлення правозахисної журналістики в Україні» як активної, дієвої журналістики.

Революція Гідності 2013–2014 року та окупація Криму, частини Донецької та Луганської областей у 2014 році активізували становлення правозахисної журналістики: формується журналістська мережа з прав людини, її очолює Ірина Виртосу – журналістка Центру з прав людини ZMINA, а досвід правозахисної журналістики активно формують Ольга Ситник («Українська правда. Життя»), Ірина Славінська (теми гендерної рівності на радіо), Лариса Денисенко (проекти «Чайник», «Ген справедливості»), Христина Бердинських (проект «Є люди»), Настя Станко (воєнна кореспондентка), Анастасія Москвічова («Радіо Свобода»), Катерина Сергацкова (теми прав людини в Криму), Антон Наумлюк, (теми становища кримських татар), Емма Антонюк («Гендер в деталях») та інші.

У 2014–2016 роках виокремлюється ціла низька незалежних ЗМІ, медійних ресурсів із публічною редакційною політикою, таких, як: «ZMINA.info» (<https://zmina.info/>), «Гендер у деталях» (<https://genderindetail.org.ua/>), «Громадське (hromadske) ТБ» (<https://hromadske.ua/>), «Грати» (<https://graty.me/uk/>), «Заборона» (<https://zaborona.com/>), «Повага» (<https://povaha.org.ua/>), «Радіо Свобода» (<https://www.radiosvoboda.org/>), «Українська правда. Життя» (<https://life.pravda.com.ua/>). За даними соціологічних опитувань, проведених на замовлення Центру прав людини ZMINA, більшість громадян України дізнаються про права людини зі ЗМІ. У 2016–2018 роках формується тенденція, а саме: «54.5% українців дізнавалися про права людини з телевізійних програм, з інтернет-сайтів – 38.2%, з газет – 17%, з обговорень на інтернет-форумах та в соціальних мережах – 13.2%,

з радіопередач – 12.1% [10]. Відповідно, якість журналістики з висвітлення тем, дотичних до прав людини, має значний вплив на поінформованість читачів про власні права. Чутливість, людиноцентричність та інклюзивність у журналістських матеріалах, а також уникнення практик, які суперечать правам людини, наприклад дискримінація в медіа, сприяють розвитку українського суспільства.

З 2017 по 2021 роки реалізовано програми підвищення кваліфікації «Академія з прав людини для викладачів журналістики», до якої доєдналось 97 професорів, доцентів, асистентів із 23 кафедр журналістики українських університетів (відносно 58 % від загальної чисельності викладачів цих кафедр журналістики). У 2018, 2019 та 2020 роках відповідно пройшли три медіафестивали «Праволюдність» молодих журналістів та студентів-журналістів за участю 548 учасників та 53 медіаекспертів із прав людини. Навчально-науковий інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка рекомендував до друку збірники лекцій «Права людини та мас-медіа в Україні» у трьох частинах [5; 6 ;7], що сформувало якісну передумову для викладання навчальних дисциплін (на кінець 2023 року в 17 університетах студенти обирають курси спеціалізації або навчальні модулі з правозахисної журналістики). Участь журналістів в навчанні з правозахисної журналістики – це участь журналістів, «заточених» на темі прав людини, переважно у соціальній журналістиці. «А от коли викладають системно на університетському рівні тему прав людини, то зміни «заходять» і в політичну журналістику, економічну, у журналістику фешн-індустрії, у спортивну журналістику» [2].

У 2015 році Лариса Денисенко в інтерв'ю для DW (Deutsche Welle) означила [3], а в 2021 році публічно представила [4] стандарт правозахисної журналістики як *праволюдність*: «стандарт зміни мислення в журналістиці, який не продукує залежність від влади, не визначає першість держави/влади над людиною, її правами, а розвиває мислення та практику на цінностях прав людини». *Праволюдність* – це не ідеологія, а професійний стандарт у журналістиці, заснований на нормах діючої Конституції України. *Праволюдність* – це людиноцентричність: розглядати будь-яке рішення через призму цінностей прав людини; фокус не на умовній людині, а на конкретній людині, яка є носієм прав людини. *Праволюдність* – це інклюзивність: мови, мислення, намірів, а не позірна толерантність.

Історіографія питання дозволяє інтерпретувати становлення правозахисної журналістики як процеси її інституалізації в період 2011–2023 років (в умовах миру, війни, пандемії, повномасштабної війни) та звернути принципову увагу на унікальність цих процесів

в умовах транзитного стану українського суспільства. І цей інституційний рух, хоча й потребує подальшого вивчення, водночас є зрозумілим, тобто логічним і відчутним, оскільки визначає (і в тих, хто логічно сприймає цю єдність, і в тих, хто бачить, перш за все, невеликий сегмент інформаційної діяльності/впливу) наявність суспільного інтересу або дискусії з питань, що хвилюють суспільство чи його частину, необхідності роз'яснення питань, які важливі для суспільного розвитку. Фактично ми акцентуємо увагу на трьох складниках руху: створення правозахисного інформаційного сигналу як суспільного значущого – вдосконалення правозахисного інформаційного сигналу за стандартом праволюдності – розвиток аудиторії правозахисної журналістики. Жоден із зазначених складників не можна прибрати. Рух правозахисної журналістики формує нове середовище медіадіяльності та аудиторії. Уже заявило про себе і потребує уваги дослідження журналістики як посередника між українцями та українською владою не тільки для того, щоб знати, використовувати потенціал прав людини, але фактично заповнити прогалину між декларативними та реальними правами людини. Свідченням цього є поява редакцій, медіаекспертів з прав людини, навчальних дисциплін та курсів, професіоналізація кадрів, концептуалізація правозахисної журналістики як сфери знань, професійної компетентності, взаємодії з правозахисною діяльністю. Як зазначають українські дослідники, «елементи подібної медійної конструкції... збагачені унікальним українським досвідом протистояння агресору, можуть стати надійним знаряддям захисту демократії» [9, с.192] і в інших країнах світу.

Література:

1. Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід: посібник для журналістів з активною громадською позицією. Луганськ : Правозахисний центр «Поступ». 71 с. URL: <https://zmina.ua/publication/advokacijna-zhurnalistyka-svitovyj-ta-ukrayinskyj-dosvid/>
2. Виртосу І. «Важливо запровадити ціннісний підхід прав людини у викладанні журналістики». Journalism Teachers' Academy (Академія викладачів журналістики). 05.06.2021. URL: <https://www.jta.com.ua/knowledge-base/vyrtosu-prava-liudyny-interview/>
3. Денисенко Лариса: Праволюдність. Інтерв'ю / DW від 10.12.15. URL: <https://www.dw.com/uk/a-18909288>
4. Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 14 травня 2021 р.). К. : Інститут

журналістики, 2021. 342 с. URL: http://journ.univ.kiev.ua/nauka1/wp-content/uploads/2021/05/Zbirnyk_human21.pdf

5. Права людини та мас-медіа в Україні. Частина 2 : Збірник конспектів лекцій [Тексти] / авт. кол. / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. 328 с. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/lectures/humanrights2020.pdf>

6. Права людини та мас-медіа в Україні. Частина 3 : Збірник конспектів лекцій / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики, 2021. 354 с. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/lectures/humanrights2021.pdf>

7. Права людини та мас-медіа в Україні : збірник конспектів лекцій [Тексти] / авт. кол. ; за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ : Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. 260 с. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/lectures/humanrights2018.pdf>

8. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри : збірка статей учасників II Міжнародного круглого столу (м. Львів, 24–26 листопада 2017 року). Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 258 с.

9. Ткаченко В., Хоменко І., Фоменко В. Якою буде українська журналістика після війни? (Правда Фридриха Великого проти фантазії Макіавеллі). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 12: Виклики та можливості науки та освіти у контексті сучасних трендів* : колективна монографія / наукова редакція : Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв : Посвіт, 2024. 204 с.

10. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018) / Резюме дослідження; [С. Колишко, М. Парашевін, В. Яворський] ; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2018. 96 с. URL: <https://zmina.ua/publication/shho-ukrayinczi-znayut-i-dumayut-pro-prava-lyudyny-ocinka-zmin-2016-2018/>